

1. Историјска перспектива. О узроку за настајање Српског рјечника најбоље говори сам Вук у првој реченици Предговора Рјечника: „Већ има близу илјада година како Србљи имају своја слова и писмо, а до данас још ни у каквој књизи немају правога свог језика!” Неколико страница даље, Вук каже и ово: „Ја сам из љубави к српскоме језику и из жеље да би му се што брже помогло, прије неколике године написао и издао на свијет Писменицу српскога језика [...] Из који сам узрока издао ону прву Српску граматику, из овије исти сво издајем и овај први Српски рјечник”. 1.1. Значај Рјечника и потреба за њим почетком *XIX* века. Срби су имали речнике и граматике и пре Вукових приручника, али у Рјечнику из 1818. године спроведена је Вукова језичка и правописна реформа, у чијој је суштини постављање народног језика у основицу књижевног језика. У овом делу дате су основе савременог српског књижевног језика и у томе је његов највећи значај. Према речима академика Павла Ивића „Вукова језичка револуција била је та која је српским масама скратила пут до писмености (у сваком смислу те речи). Ту се налази тежиште Вуковог дела демократизације наше културе”. П. Ивић сматра „да се не може навести ниједно друго дело у историји српске културе које би одиграло већу улогу као прекретница, као полагање темеља”. Народна књижевност, чији језик је Вуковим залагањем постао књижевни, остала би на периферији научних истраживања да је књижевни српски језик остао славеносрпски. Вук Караџић у Предговору Рјечника описује српску језичку ситуацију у време објављивања ове књиге и каже „ако се наш списатељ родио у вароши, он већ није ни чуо правога и чистога српског језика; ако ли се родио у селу, он је у ђетињству дошао у варош и онђе за 10–15 година учећи науке на туђим језицима, морао заборавити и мислити српски [...] По највише наши књижевника и веће госпoде српске по Маџарској кажу да је славенски језик [славеносрпски, Р.Д.] прави српски језик, а овај што њим говори народ (и они) да је само свињарски и говедарски језик и да је покварен од првога”. Вук се у Рјечнику послужио Аделунговим начелом Пиши као што говориш, тј. засновао је у Рјечнику фонолошки правопис, што је било револуционарно. По први пут је употребно своју азбуку и слова љ, њ, ђ, ђ, ј, ј.1.2. Израда Рјечника. Вук је почео да скупља речи за Рјечник још 1813. године у Брзој Паланци, слушајући суђења сељацима и записујући речи које они користе. Године 1815, на наговор Јернеја Копитара, словеначког слависте који је живео и радио у Бечу, Вук је добио јак импулс да се посвети писању речника. Рад на Рјечнику Вук је започео у Бечу, али је ускоро наставио тај посао у сремском манастиру Шишатаоца, где му је домаћин био Лукијан Мушицки, архимандрит и песник. Замолни је Копитара да му у Шишатаоца пошаље старије речнике – Ступијева, Јамбрешинџева, Делабелни, Белостенчев, као и Речник Руске академије. Из тих речника преузимао је оне речи које је чуо у српском народу. Замисао да речник не буде само лексикографско већ и етнографско и фолклорно дело припадала је Јернеју Копитару. Предлагао је Вуку да његов речник по свему личи на један речник новогрчког језика који се 1815. године израђивао у Цариграду и који је обиловао етнографским подацима. Због тога је и Вук, ради бољег разумевања неких речи, уносио и народне пословице, загонетке, песме, описивао обичаје и веровања. Године 1816. Вук се враћа у Беч са прикупљеним речничким материјалом, а затим, заједно са Копитаром, наставља рад на речнику. Састају се сваке вечери у кући Константина Емануела Ђику. У писму Лукијану Мушицком Вук каже: „Од 6 сати до 8 прегледамо Српски рјечник и додајемо му шта треба. Пред нама стоје два асталекст katalogaa (или стола, астал сам од вас у Срему научно) и на њима велики Аделунг у четири тома и Шелер у пет томова латинских и два немачка”. Вук је читао Копитару речи и објашњавао му њихово значење, а Копитар их је преводио на немачки и латински језик. Првобитна идеја била је да се речи преводу на немачки и италијански језик, али се од ње одустало. Када је Српски рјечник био завршен, требало је много времена да се објави. Иако је Вук окупио доста преумераната, то није било довољно за штампање. Осим тога, проблем је представљао и његов револуционисани правопис за који је било немогуће пронаћи штампарију у Бечу. После многобројних недаћа, Српски рјечник објављен је 1818. године у Бечу.1.3. Пријем Рјечника. Према оцени академика Павла Ивића, „три су ствари у Рјечнику могле изазвати озбиљно негодовање присталица правца којим се у српској књижевности до тада ишло. То су: народни језик очишћен од црквенословенских елемената, револуционисани правопис и јекавско наредје. Међутим, када се Рјечник појавио, нису ово били поводи за најачу критику. Највише пажње и готово једнодушно згражање у српском друштву привукле су две појединости од трећеразредног значаја: латинична јота у Вуковој ћирилици и многобројни нечедни изрази”.4. Друго издање Рјечника (1852). Вук је објавио и друго издање Рјечника. Било је то 1852. године. Многи сматрају да то није само ново издање Рјечника, већ нова књига. Док се Рјечник из 1818. године заснива на тршићком говору, Рјечник из 1852. године заснива се и на другим дијалектима српског језика, чиме и књижевни српски језик добија надијалекатски карактер. Увећан је и број обрађених речи. У првом издању има 26.270 речи, а у другом око 47.500 речи. Даље, у периоду између 1818. и 1852. Вук је путовао по земљама где живе Срби: Војводини, Угарској, Србији, Славонији, Хрватској, Боки, Црној Гори. За лексикографију нарочито је значајно његово велико путовање 1834–1835. по Приморју. У Предговору другом издању Рјечника Вук пише „Ја сам оне ријечи што су наштампане прије донио амо у главни, пак сам их послје писао како сам их се могао опомињати; ове пак што се сад додају купно сам онда по различнијем крајевима народа нашега, и овога посла ради путовао сам којекуда, као н.п. у Хрватску, Далмацију, Дубровник, Боку и Црну Гору”. На овом путовању Вук је добио прилику да прочуи живи, говорни српски језик и да се изгради као лексикограф и скупљач народних умотворина.1.4. Другог издања Рјечника избачена је опсцена лексика, која је изазвала много негодовања када се појавила у првом издању. Увећан је број турцизама са 2.500 на 3.500. И док је у првом издању Рјечника, управљајући се говором свог родног села Тршића, Вук дословно елиминисао фонему х у народним речима (спирма, ора), спроводио тзв. најновије јотоване (ћерати, ћевојка), претварао мн у мл (млоги), у вн (тавиница) или у мљ (сумља), у другом издању све је ово изменио под утицајем дубровачког говора и говора муслимана у босанским градовима. У изрази другог издања Вуку је помагао знаменити српски лингвиста Ђуро Даничић. Даничић је редговлао цео рукопис другог издања, укључујући и латински и немачки текст, а посредовао је и при увођењу четвороакценатске норме у Рјечник из 1852. Рад на Вуковом Рјечнику Даничићу је помогао да формира сопствену концепцију речника, реализовану у његова два остварења: Речнику из књижевних старина српских и Рјечнику Југославенске академије (слова: А–чобо).На речничкој платформи Расковник данас постоји и дигитализована верзија оба издања Вуковог Рјечника: <http://raskovnik.org/>. Речник је дигитализован у оквиру пројекта Интердисциплинарно истраживање културног и језичког наслеђа Србије и израда мултимедијалног интернет портала Појмовник српске културе, чији је носилац Етнографски институт САНУ. 2. Грађа. Према анализи М. Поповића, међу 26.270 речи из Вуковог Рјечника, већину сачињавају речи из Вуковог родног краја, али има и преко двеста речи из Војводине, око шездесет речи из Србије (без Вуковог родног краја), педесетак из Босне и Херцеговине. Већина црквенословенских речи су рускословенског порекла (живоначални, блажени, изумицајући, двери, чест). Ове речи Вук је преузео из манастирских књига у Шишатаоцу, а неколико српскословенских преузео је непосредно из народа или од троношких калуђера. Једна од великих замекри на рачун Вукове језичке реформе, па и његовог Рјечника била је да у народном језику нема довољно речи за апстрактне појмове. Међутим, руска лингвисткиња Галина Тјапко запажа да у Рјечнику из 1818. године има на стотине апстрактних речи: страх, јад, бол, туга, вера, зло, благо итд. Примећује, међутим, да су то углавном просте речи, а да међу изведеницама нема много оних са апстрактним значењем. Миодраг Поповић је пребројао око сто педесет апстрактних речи у Рјечнику, а међу њима има и простих и оних које су настале творбом речи: безумље, домислити, жалост, заборав, завичај, збор, знање, злочинство, истина, милост, мисао, неправда, опрез, памет, поштење, правда, радост итд. У

СРПСКА ЛЕКСИКОГРАФИЈА ОД ВУКА ДО ДАНАС

СЕРБСКАЯ ЛЕКСИКОГРАФИЯ ОТ ВУКА ДО СОВРЕМЕННОСТИ

КАТАЛОГ ИЗЛОЖБЕ

КАТАЛОГ ВЫСТАВКИ

УРЕДНИЦИ:

РЕДАКТОРЫ:

Милосав Тешић
Рајна Драгићевић
Ненад Ивановић

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

САВЕЗ СЛАВИСТИЧКИХ ДРУШТАВА СРБИЈЕ

БЕОГРАД, 2018

Каталог издају

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ САВЕЗ СЛАВИСТИЧКИХ ДРУШТАВА СРБИЈЕ

Уредници Каталога

Милосав Тешић
Рајна Драгићевић
Ненад Ивановић

Аутори Каталога

Рајна Драгићевић
Ненад Ивановић
Виктор Савић
Ана Мацановић
Татјана Ружин Ивановић
Александар Милановић
Снежана Петровић
Весна Николић
Рада Стијовић
Владан Јовановић
Наташа Вуловић
Наташа Миланов
Милена Јакић
Ненад Крцић
Валентина Илић
Ђорђе Оташевић
Васа Павковић
Јелена Јанковић
Неђо Јошић
Ана Барбатесковић

Рецензенти Каталога и изложбе

Предраг Пипер
Даринка Гортан Премк

Графички дизајн Каталога

Небојша Боба Васиљевић

Преводиоци на руски језик

Ана Ведјајева / Анна Ведяева
Александра Матрусова
Јелена Сагалович / Елена Сагалович
Олга Сарајкина / Ольга Сарайкина
Вукосава Ђапа Иветић

Лектори

Валентина Илић
Ненад Крцић
Весна Николић
Бојана Тодић

Порекло илустрација

Библиотека Катедре за српски језик
са јужнословенским језицима Филолошког
факултета УБ
Библиотека Института за српски језик САНУ
Илустрације скениране у Универзитетској
библиотеци „Светозар Марковић” Београд

Изложбу приређује

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
Галерија науке и технике

Аутори изложбе

Рајна Драгићевић
Ненад Ивановић

Дизајн и техничка реализација изложбе

Озарија Марковић Лашић
Небојша Боба Васиљевић

Сарадници на организацији изложбе

Бојана Божић-Хреља
Андреа Раичевић

ИЗЛОЖБА СЕ ПРИРЕЂУЈЕ
ПОВОДОМ XVI МЕЂУНАРОДНОГ
КОНГРЕСА СЛАВИСТА,
КОЈИ СЕ ОДРЖАВА У БЕОГРАДУ
ОД 20. ДО 27. АВГУСТА 2018.

Конгрес организује

Међународни комитет слависта
Бошко Сувајџић, председник Међународног
комитета слависта

Савез славистичких друштава Србије
Рајна Драгићевић, председник Савеза
славистичких друштава Србије

Суорганизатори Конгреса

Филолошки факултет УБ
Љиљана Марковић, декан Филолошког
факултета
Српска академија наука и уметности
Владимир Костић, председник САНУ

Организациони одбор Конгреса

Вељко Брборић, председник
Организационог одбора
Вукосава Ђапа Иветић, секретар
Организационог одбора
Љиљана Марковић
Бошко Сувајџић
Љиљана Бајић
Петар Буњак
Рајна Драгићевић
Александар Милановић
Александра Корда Петровић
Јасмина Митровић Марић

Технички секретари Организационог одбора Конгреса

Наташа Станковић Шошо
Мина Ђурић
Тања Ракић
Катарина Беговић
Бранко Вранеш
Никола Радосављевић
Стефан Милошевић
Лариса Малић
Снежана Кутрички

Реализацију изложбе помогли

Градски секретаријат за културу
града Београда
Министарство просвете,
науке и технолошког развоја
Савез славистичких друштава Србије

ПРЕДГОВОР	9
ПРЕДИСЛОВИЕ	9
РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ РАЈНА ДРАГИЧЕВИЧ	
Вук Стефановић Караџић, <i>Српски рјечник истиокован њемачким и латинским ријечма</i> , Беч, 1818.	21
ВИКТОР САВИЋ ВИКТОР САВИЧ	
<i>Рјечник из књижевних сјџарина српских</i> . Написао Ђ. Даничић. Дио први (а – к) – Дио трећи (р – љ). У Биограду, у Државној штампарији, 1863–1864.	35
АНА МАЦАНОВИЋ АНА МАЦАНОВИЧ	
<i>Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika</i> Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti	51
НЕНАД ИВАНОВИЋ НЕНАД ИВАНОВИЧ	
<i>Речник српскохрватској књижевној и народној језика Српске академије наука и уметности</i>	65
НЕНАД ИВАНОВИЋ, НАТАША МИЛАНОВ Лексикографија српског књижевног језика – лексикографски програм у Матици српској	81
НЕНАД ИВАНОВИЧ, НАТАША МИЛАНОВ Лексикографија сербског литературног језика – лексикографическая программа Матицы сербској	81
НЕНАД ИВАНОВИЋ Описни речници савременог српског језика – ауторски приступ	97
НЕНАД ИВАНОВИЧ Дескриптивне словари савременог сербског језика – ауторски подхот	97
ТАТЈАНА РУЖИН ИВАНОВИЋ Двојезични речници	113
ТАТЈАНА РУЖИН-ИВАНОВИЧ Двуязычные словари	113
АЛЕКСАНДАР МИЛАНОВИЋ Историјски речници	129
АЛЕКСАНДАР МИЛАНОВИЧ Исторические словари	129
СНЕЖАНА ПЕТРОВИЋ Етимолошки речници	141
СНЕЖАНА ПЕТРОВИЧ Этимологические словари	141
ВЕСНА НИКОЛИЋ Деривациони речници	155
ВЕСНА НИКОЛИЧ Словообразовательные словари	155
РАДА СТИЈОВИЋ Дијалекатски речници	169
РАДА СТИЈОВИЧ Диалектные словари	169
ВЛАДАН ЈОВАНОВИЋ Термиолошки речници	189
ВЛАДАН ЈОВАНОВИЧ Терминологические словари	189
НАТАША ВУЛОВИЋ, НАТАША МИЛАНОВ Фразеолошки речници	203
НАТАША ВУЛОВИЧ, НАТАША МИЛАНОВ Фразеологические словари	203

МИЛЕНА ЈАКИЋ	
Фреквенцијски речници	217
МИЛЕНА ЈАКИЧ	
Частотне словари	217
РАЈНА ДРАГИЧЕВИЋ	
Асоцијативни речници	233
РАЈНА ДРАГИЧЕВИЧ	
Асоцијативне словари	233
НЕНАД КРЦИЋ	
Синонимски речници	245
НЕНАД КРЦИЧ	
Словари синонимов	245
ВАЛЕНТИНА ИЛИЋ	
Правописни и граматички речници	259
ВАЛЕНТИНА ИЛИЧ	
Орфографическе и граматическе словари	259
ЂОРЂЕ ОТАШЕВИЋ	
Речници страних речи	275
ЂОРЂЕ ОТАШЕВИЧ	
Словари иностраних слов	275
ЂОРЂЕ ОТАШЕВИЋ	
Речници нових речи	293
ЂОРЂЕ ОТАШЕВИЧ	
Словари неологизмов	293
ВАСА ПАВКОВИЋ	
Речници језика писаца	305
ВАСА ПАВКОВИЧ	
Словари језика писатељей.	305
ЈЕЛЕНА ЈАНКОВИЋ	
Митолошки и фолклорни речници	315
ЈЕЛЕНА ЈАНКОВИЧ	
Мифологическе и фольклорне словари	315
НЕЂО ЈОШИЋ	
Ономастички речници	329
НЕЂО ЈОШИЧ	
Ономастическе словари.	329
НЕНАД КРЦИЋ	
Тематски речници.	341
НЕНАД КРЦИЧ	
Тематическе словари	341
ВЕСНА НИКОЛИЋ	
Речници жаргона и табуизирани лексике	355
ВЕСНА НИКОЛИЧ	
Словари жаргонной и табуированной лексике	355
АНА БАРБАТЕСКОВИЋ	
Електронски речници	369
АНА БАРБАТЕСКОВИЧ	
Електронне словари	369
СПИСАК РЕЧНИКА И ПУБЛИКАЦИЈА СА ЛЕКСИКОГРАФСКОМ ГРАЂОМ	387
СПИСОК СЛОВАРЕЈ И ПУБЛИКАЦИЈ С ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИМ МАТЕРИАЛОМ	387

Љубави к српскоме језику и из жеље да би му се што брже помогло, прије неколике године написао и издао на свијет Писменицу српскога језика [...] Из који сам узрока издао ону прву Српску граматику, из оније исти сво издајем и овај први Српски рјечник”. 1.1. Значај Рјечника и потреба за њим почетком XIX века. Срби су имали речнике и граматике и пре Вукових приручника, али у Рјечнику из 1818. године спроведена је Вукова језичка и правописна реформа, у чијој је суштини постављање народног језика у основицу књижевног језика. У овом делу дате су основе савременог српског књижевног језика и у томе је његов највећи значај. Према речима академика Павла Ивића „Вукова језичка револуција била је та која је српским масама скратила пут до писмености (у сваком смислу те речи). Ту се налази тежиште Вуковог дела демократизације наше културе”. П. Ивић сматра „да се не може навести ниједно друго дело у историји српске културе које би одиграло већу улогу као прекретница, као полагање темеља”. Народна књижевност, чији језик је Вуковим залагањем постао књижевни, остала би на периферији научних истраживања да је књижевни српски језик остао славеносрпски. Вук Караџић у Предговору Рјечника описује српску језичку ситуацију у време објављивања ове књиге и каже „ако се наш списатељ родно у вароши, он већ није ни чуо правога и чистога српског језика; ако ли се родно у селу, он је у ћетињству дошао у варош и онђе за 10–15 година учећи науке на туђим језицима, морао заборавити и мислити српски [...] По највише наши књижевника и веће госпoде српске по Мађарској кажу да је славенски језик [славеносрпски, Р. Д.] прави српски језик, а овај што њим говори народ (и они) да је само свињарски и говедарски језик и да је покварен од првога”. Вук се у Рјечнику послужио Аделунговим начелом Пици као што говориш, тј. засновао је у Рјечнику фонолошки правопис, што је било револуционарно. По први пут је употребио своју азбуку и слова љ, њ, ђ, ј, љ, љ.1.2. Израда Рјечника. Вук је почео да скупља речи за Рјечник још 1813. године у Брзој Паланци, слушајући суђења селацима и записујући речи које они користе. Године 1815, на наговор Јернеја Копитара, словеначког слависте који је живео и радио у Бечу, Вук је добио јак импулс да се посвети писању речника. Рад на Рјечнику Вук је започео у Бечу, али је ускоро наставио тај посао у сремском манастиру Шишатовца, где му је домаћин био Лукијан Мушић, архимандрит и песник. Замолито је Копитара да му у Шишатовцу пошаље старије речнике – Стулијев, Јамбрешкићев, Делабелин, Белостенчев, као и Речник Руске академије. Из тих речника преузимао је оне речи које је чуо у српском народу.Замисао да речник не буде само лексикографско већ и етнографско и фолклорно дело припадала је Јернеју Копитару. Предлагао је Вуку да његов речник по свему личи на један речник новогрчког језика који се 1815. године израђивао у Цариграду и који је обиловао етнографским подацима. Због тога је и Вук, ради бољег разумевања неких речи, уносио и народне пословице, загатке, песме, описивао обичаје и веровања.Године 1816. Вук се враћа у Беч са прикупљеним речничким материјалом, а затим, заједно са Копитаром, наставља рад на речнику. Састају се сваке вечери у кући Константина Емануела Њике. У писму Лукијану Мушићком Вук каже: „Од 6 сати до 8 прегледамо Српски рјечник и долажемо му шта треба. Пред нама стоје два асистетке kataloga (или стола, астал сам од вас у Срему научио) и на њима велики Аделунг у четири тома и Штерл у пет томова латински и два немачка”. Вук је читао Копитару речи и објашњавао му њихово значење, а Копитар их је преводио на немачки и латински језик. Првобитна идеја била је да се речи превде на немачки и италијански језик, али се од ње одустало.Када је Српски рјечник био завршен, требало је много времена да се објави. Иако је Вук окупио доста преумераната, то није било довољно за штампање. Осим тога, проблем је представљао и његов револуционисани правопис за који је било немогуће пронаћи штампарију у Бечу. После многобројних нећађа, Српски рјечник објављен је 1818. године у Бечу.1.3. Пријем Рјечника. Према оцени академика Павла Ивића „три су ствари у Рјечнику могле изазвати озбиљно негодовање присталица правца којим се у српској књижевности до тада ишло. То су: народни језик одишћен од црквенословенских елемената, револуционисани правопис и јекаско наречење. Међутим, када се Рјечник појавио, нису ово били поводи за најјачу љику. Највише пажње и готово јединодушно згражање у српском друштву привукле су две појединости од референтног значаја: латинична јота у Вуковој ћирилици и многобројни нечелици изрази”.4. Друго издање Рјечника (1852). Вук је објавио и друго издање Рјечника. Било је то 1852. године. Многи сматрају да то није само ново издање Рјечника, већ нова књига. Док се Рјечник из 1818. године заснива на тршњком говору, Рјечник из 1852. године заснива се и на другим дијалектима српског језика, чиме и књижевни српски језик добија наддијалекатски карактер. Увећан је и број обрађених речи. У првом издању има 26.270 речи, а у другом око 47.500 речи. Дале, у периоду између 1818. и 1852. Вук је путовао по земљама где живе Срби: Војводини, Угарској, Србији, Славонији, Хрватској, Боки, Црној Гори. За лексикографију нарочито је значајно његово велико путовање 1834–1835. по Приморју. У Предговору другом издању Рјечника Вук пише „да сам оне ријечи што су наштампане прије донио амо у глави, пак сам их послеји писао како сам их се могао опомињати; ове пак што се сад долажу купно сам ондoна по различнијем крајевима народа нашега, и овога посла ради путовао сам којекуда, као и.п. у Хрватску, Далмацију, Дубровник, Боку и Црну Гору”. На овом путовању Вук је добио прилику да проучи живи, говорили српски језик и да се изгради као лексикограф и скупљач народних умотворина.з другог издања Рјечника избачена је опсцена лексика, која је изазвала много негодовања када се појавила у првом издању. Увећан је број турцизма са 2.500 на 3.500. И док је у првом издању Рјечника, управљајући се говором свог родног села Тршња, Вук дословно елиминисао фонему х у народним речима (сиром, ора), спроводио тзв. најновије јотовање (ћерати, ћевојка), претварао ми у мл (млоги), у ви (тавинца) или у мл (сумља), у другом издању све је ово изменио под утицајем дубровачког говора и говора муслимана у босанским градовима. У изради другог издања Вуку је помогао знаменити српски лингвиста Ђуро Даничић. Даничић је редигавао цео рукопис другог издања, укључујући и латински и немачки текст, а посредовао је и при увођењу четвороакцентске норме у Рјечник из 1852. Рад на Вуковом Рјечнику Даничићу је помогао да формира сопствену концепцију речника, реализовану у његова два остварења: Речнику из књижевних старина српских и Рјечнику Југославенске академије (слова: А–чoбo).На речничкој платформи Расковник данас постоји и дигитализована верзија оба издања Вуковог Рјечника: <http://raskovnik.org/>. Речник је дигитализован у оквиру пројекта Интердисциплинарно истраживање културног и језичког наслеђа Србије и израда мултимедијалног интернет портала Појмовник српске културе, чији је носилац Етнографски институт САНУ. 2. Грађа. Према анализи М. Поповића, међу 26.270 речи из Вуковог Рјечника, већину сачињавају речи из Вуковог родног краја, али има и преко двеста речи из Војводине, око шездесет речи из Србије (без Вуковог

родног краја), пелесетак из Босне и Херцеговине. Већина црквенословенских речи су рускословенског порекла (живоначални, бла-жени, изумицајушчи, двери, чест). Ове речи Вук је преузео из манастирских књига у Шишатовцу, а неколико српскословенских преузео је непосредно из народа или од тронихких калуђера. Једна од великих замерки на рачун Вукове језичке реформе, па и његовог Рјечника била је да у народном језику нема довољно речи за апстрактне појмове. Међутим, руска лингвисткиња Галина Јанко запажа да у Рјечнику из 1818. године има на стотине апстрактних речи: страх, јад, бол, туга, вера, зло, благо итд. Примећује, међутим, да су то углавном просте речи, а да међу изведеницама нема много оних са апстрактним значењем. Миодраг Поповић је пребројао око ето пелесет апстрактних речи у Рјечнику, а међу њима има и простих и оних које су настале творбом речи: безумље, доминсити, жалост, заборав, завичај, збор, знање, злочинство, истина, милост, мисао, неправда, опрез, памет, поштење, правда, радост итд. У Рјечнику је богато приказана лексика из народног свакодневног живота, из фолклора, земљорадње и сточарства. Рјечник је оскудан у сфери географских назива, али богат личним именима. Меша Селимовић је запазио да највише синонима у Рјечнику имају речи за важне појаве и радње из свакодневног живота, као што су глаголи: рука, најести се, тући, ударити, јадан итд. М. Поповић наводи мноштво синонима за привле луд, велики број глагола који се односе на Бес, четрдесет светл речи мотивисаних имени-цом Бог (Богоје, Богољуб, богомоља, богорадити, божи, божур, побожан итд.), исто толико деривата именне крт (крстић, скрстити, покрштеник, укрстити, раскрстити итд.). Вуков савременик Јован Стејић изисо је 1849. године неке речи којих нема у Вуковом Рјечнику: способност, строгост, благост, садашњост, прошлост, раскошност, доказ, круг, позив, услов, повод, победа, невин, порочан, савестан, казнити, одобрити итд. Културолошки сегменти Рјечника. Као објашњења уз обраду неких речи, Вук је често описивао српске обичаје, веровања, али и народне умотворине. Стручњаци за књижевност уочили су да су у Рјечнику забележене све књижевне врсте народне књижевности: изреке (благослови, поздрав, заклетве), клетве, загатетке, пословице, тужбалице, молитве, беседе (здравље), лирске песме, епски фрагменти, анегдоте, шалове, приповетке, легенде, демонолошка предања, ругалице итд. Вредност фолклорне грађе у Рјечнику први је осетио сам Вук, који је пред крај живота саставио дело Живот и обичаји народа српскога (обј. постхумно 1867). У то дело ушао је Вуков избор текстова о народном животу из Рјечника. Академик Мирo Вуксановић, свестан велике књижевноуметничке и културолошке вредности коју имају такви садржаји за српску књижевност и културу, објавио је 2012. године Српски рјечник или азбучни роман. Ово дело састоји се од оних Вукових одредница уз које је он написао неку народну умотворину, анегдоту или причу. А. Тојковић, музиколог, запажа да се на основу података из Рјечника могу груписати инструменти по данашњој научној подели на удараचे, дувачке и жичане и да се тиме може показати да је Вук забележио све главне музичке инструменте који су се у то доба употребљавали у српским крајевима. М.

Ненад Ивановић

Ненад Иванович

Институт за српски језик САНУ

Речник срѣскохрвайској књижевној и народној језика Српске академије наука и уметности

Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ (том I–XX, 1959–2017, речи на слова А–П) представља једнојезични описни речник типа тезауруса. Обухвата целокупну лексику српског књижевног и народног, писаног и говорног језика током два века њеног лексичког и семантичког развоја. У двадесет до сада објављених томова обрађено је око 230.000 речи; предвиђа се да ће, када буде завршен, овај речник имати преко 30 томова и преко 400.000 обрађених речи. Израда Речника САНУ представља најважнији и најобимнији лексикографски пројекат у Србији.

1. *Историјска њерсијекџива*. Израда великог описног речника, који на једном месту садржи и обрађује све речи српског језика, представља стални захтев модерне српске културе током последња два века њеног постојања. Први захтеви за таквим речником у српској филологији јављају се почетком XIX века, као саставни делови програма „језико-испитатељних друштава” учених људи тога времена: владике Лукијана Мушицког и митрополита Стевана Стратимировића.

До научног заснивања српске дескриптивне лексикографије долази са оснивањем Друштва српске словесности (1841), претечом Српске академије наука. У складу са развојем европске хуманистичке мисли, Друштво за

Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ (том I–XX, 1959–2017, слова на букви А–П) (далее – словарь САНИ) является одноязычным описательным словарем типа тезауруса. Он охватывает весь пласт сербского литературного и народного, письменного и разговорного языка на протяжении двух столетий его лексико-семантического развития. Примерно 230 000 слов были описаны в 20 томах, опубликованных на настоящий момент; считается, что по завершении работы над словарем будет выпущено более 30 томов, содержащих более 400 000 слов. Создание словаря САНИ является самым значительным и наиболее полным лексикографическим проектом в Сербии.

1. *Исторический экскурс*. Создание большого описательного словаря, в котором содержатся и объясняются все слова сербского языка, является постоянной потребностью современной сербской культуры в течение последних двух веков ее существования. Впервые о необходимости создания такого словаря в сербской филологии заговорили в начале XIX века в рамках программы «языковедческих обществ» ученых людей того времени: епископа Лукиана Мушицкого и митрополита Стевана Стратимировича.

Начало сербской дескриптивной лексикографии связано с основанием Общества сербской словесности (1841), предтечи Сербской

основни задатак поставља „изображавање (развијање, неговање) српског језика и распрострањавање наука на српском језику”, а као главни задатак у оквиру тога посла истиче се израда „општег” или „пространог” речника српског језика. У дефинисању овога посла и успостављању главних начела речничке обраде нарочито се истичу чланови Друштва, Јован Стерија Поповић и Јован Стејић. Године 1847. Ј. С. Поповић са сарадницима, у првој свесци *Гласника Друштва српске словесности* издаје више огледа лексикографске (термиолошке, семантичке, дијалекатске и др.) обраде речи, чиме скреће пажњу научној јавности на могућности представљања лексики српског језика у речнику. На основу урађеног, Јован Стејић 1852. године пише *Предлој за српски речник и српску грамматику*, програмски чланак у коме је изнета потреба за речником који ће обухватити „говорни” и „писмени језик” и показати њихов развој и међусобни однос. У истом чланку Ј. Стејић је поставио основне смернице за речнички чланак: прво се излажу „лексикалне ствари” (граматика, облици, акценат речи), затим, дефиниција основног значења мотивисана употребом речи, па дефиниција пренесених значења, примери употребе, као и превод речи на латински и немачки језик.

Програмске ставове Ј. Стејића о потреби за израдом дескриптивног речника српског језика крајем XIX и у првој половини XX века допуниће и заокружити два велика теоретичара лексикографије: Стојан Новаковић и Александар Белић.

С. Новаковић је своје ставове о изради тезаурусног речника излагао у више наврата током једне и по деценије (1878–1893). Поменути ставове Новаковић је формирао у реакцији на *Ојлед рјечника ЈАЗУ* Ђ. Даничића (1878), да би их уобличио у програму израде

академији наук. В соответствии с развитием европейской гуманистической мысли своей основной целью Общество считало «...изображение (развитие, сохранение) сербского языка и распространение науки на сербском языке», а главной задачей в этой работе – создание «общего» или «пространного» словаря сербского языка. В определении содержания работы и установлении основных принципов лексикографии особенно значительную роль сыграли члены Общества Йован Стерија Попович и Йован Стеич. В 1847 году Й. С. Попович и его коллеги в первом журнале «*Вестника Общества сербской словесности*» публикуют несколько обзоров лексикографического (терминологического, семантического, диалектологического и т. д.) анализа слов, чем привлекают внимание научной общественности к возможности представить лексику сербского языка в виде словаря. На основании проделанной работы Йован Стеич написал в 1852 году «*Идею сербского словаря и сербской грамматики*» – программную статью, в которой было заявлено о потребности в составлении словаря, включающего в себя «разговорный» и «письменный язык» и отражающего их развитие и взаимоотношения. В той же статье Й. Стеич описал основные принципы словарной статьи: сначала следует привести «лексикальные понятия» (грамматика, формы, ударение в словах), затем дать толкование основного значения, подкрепленное примером употребления слова, затем – определение переносных значений, примеров употребления, а также перевод слова на латынь и немецкий язык.

Программные положения Й. Стеича о необходимости создания дескриптивного словаря сербского языка в конце XIX и первой половине XX века будут дополнены работами двух крупных теоретиков лексикографии: Стояна Новаковича и Александра Белича.

На протяжении полутора десятилетий (1878–1893) С. Новакович неоднократно изла-

дескриптивног речника „народног књижевног језика“, који је дат у његовој *Посланици Српској краљевској академији* (1888). Конечно, у *Предлогу Српској краљевској академији* (1893) С. Новаковић износи конкретне предлоге за оснивање Лексикографског одсека и издаду Академијиног речника.

Суштина Новаковићевог програма је у представи тезаурусног речника као приручника који одсликава појмовну и лингвистичку природу савременог српског језика. На историјско-стилском плану, изразом речника објединила би се успела решења у употреби појединих лексема, обрта и др., чиме би се, по аутору, начинио списак „срећних“ решења у коришћењу језика од Доситеја до модерног доба. На плану дијалекатске обраде, писање тезаурусног речника објединило би лексичко наслеђе наречја која улазе у састав српског језика, и показало начин на који одређена наречја улазе у дијалекатску основицу књижевног језика. На граматичком плану, овако сачињен речник могао би послужити као основ студијама синтаксе, стила и фразеологије. Уз то, Академијин речник би пружио основ за обимније студије синонимије, затим, студије „гранања значења“ у српском језику и др. врсте проучавања лексики српског језика. Све изложено помогло би да се дефинише идентитет српског језика у лингвистичком – лексичком, семантичком и стилистичком смислу.

Реализацијом Новаковићевог програма крајем XIX и на почетку XX века руководио је секретар Лексикографског одсека, Момчило Иванић. У складу са Новаковићевим замислима, Иванић је заједно са Пером Ђорђевићем 1899. године у *Српским новинама* објавио *Упутство за куљење речи њо народу*, програмски чланак који је позивао књижевнике, професоре, свештенике и друге припаднике српске интелигенције да сабирају, обрађују и

гал свои взгляды на составление тезаурусного словаря. Вышеупомянутые взгляды Новакович оформил в своем отзыве на «Обзор словаря Югославянской академии наук и искусств» Дж. Даничича (1878), представив их в виде программы составления описательного словаря «народного литературного языка», которая содержится в его «Послании Сербской королевской академии» (1888). В конце концов, в «Предложении к Сербской королевской академии» (1893) С. Новакович выдвигает конкретные предложения по основанию Отделения лексикографии и составлении словаря Академии.

Суть программы Новаковича заключалась в том, что он представляет собой тезаурусный словарь как справочник, отражающий смысловой и лингвистический характер современного сербского языка. В историческом и стилистическом смысле словарь объединил бы удачные решения в использовании определенных лексем, оборотов и т. д., что означало бы список «удачных» языковых решений от Досифея до наших дней. Что касается диалектов, написание тезауруса объединило бы лексическое наследие диалектов, входящих в состав сербского языка, и показало бы, как определенные диалекты входят в диалектическую основу литературного языка. В грамматическом плане составленный таким образом словарь мог бы послужить основой для изучения синтаксиса, стили и фразеологии. Кроме того, словарь Академии послужил бы основой для более обширных исследований синонимии, а также изучения «разветвления значения» в сербском языке и для прочих видов изучения лексики сербского языка. Все вышеизложенное помогло бы определить идентичность сербского языка в лингвистическом, лексическом, семантическом и стилистическом смысле.

Реализация программы Новаковича в конце XIX и начале XX века осуществлялась под руководством секретаря Отделения лексикографии Момчило Иванича. В соответствии с

Лексикографском одсеку шаљу народне речи којих нема у постојећим речницима српског и хрватског језика. Судаћи према тексту *Упутства*, од скупљача се тражило да речи локализују, обраде и разврстају према припадности појмовно-семантичким доменима – попут „климата и годишњих доба”, „делова биљака и делова тих делова”, „имена која се придевају животињама” и других група појмова. Истовремено су, унутар самог Одсека, по истом принципу сабирани и дефинисани речи из књижевних дела, научних студија, објављених терминологија, двојезичних речника и других штампаних текстова.

Александар Белић је свој програм израде Академијиног речника формулисао током пола века, од 1906. године, када је изабран за члана Академије филозофских наука и члана Лексикографског одсека, до 1959. године, када је изашла прва књига РСАНУ. Два су главна периода у развоју овог програма: 1921–1926. и 1947–1953.

У главним тачкама, Белићев програм је концептиран као разрада и допуна Новаковићевих ставова о природи и задацима тезаурусног речника, али и као самостална целина. Белић је свој програм развио око три тачке: 1) дефинисање речничког корпуса, 2) проблеми израде речничког чланка и 3) уреднички задаци у обликовању речничког текста. При дефинисању *корпуса* наглашено је да се грађа за речник састоји од три типа извора: штампаних дела (књижевних и стручних издања), збирки народних речи и периодичних издања. У речнички корпус улазе дела чији аутори поштују начела Вук-Даничићеве норме, без обзира на наречје коме изворно припадају. Посебну пажњу у изради речника требало је посветити балансирању корпуса према типовима извора. *Проблеми израде речника* А. Белић је дефинисао у

идејама Новаковича Иванич вместе с Перо Джорджевичем опубликовал в 1899 году в «Сербской газете» «Инструкцию для сбора слов в народе», программную статью, в которой писателям, учителям, священникам и другим представителям сербской интеллигенции было предложено собирать, обрабатывать и отсылать в Отделение лексикографии народные слова, не входящие в существующие на тот момент словари сербского и хорватского языков. Согласно тексту «Инструкции» собиратели должны были находить, обрабатывать и классифицировать слова в соответствии с принадлежностью к таким концептуально-семантическим областям, как «климат и времена года», «части растений и части этих частей», «имена, которые даются животным», и другим группам понятий. В то же время в самом Отделе по тому же принципу собирались и толковались слова из литературных произведений, научных исследований, опубликованной терминологии, двуязычных словарей и других печатных текстов.

Александар Белич формулировал свою программу развития академического словаря в течение полувека – с 1906 года, когда он был избран членом Академии философских наук и членом Лексикографического отдела, до 1959 года, когда был опубликован первый том словаря *Речник српскохрватскої књижевної и народної језика САНУ* (словаря САНИ). Основными периодами в работе над этой программой являются периоды с 1921 по 1926 год и с 1947 по 1953 год.

В основном, программа Белича была задумана как развитие и дополнение взглядов Новаковича на характер и задачи тезаурусного словаря, но также и как самостоятельный субъект. Программа Белича основывалась на трех пунктах: 1) определение словарного корпуса 2) проблемы организации словарной статьи и 3) редакционные задачи при формировании словарного текста. В *определении корпуса* под-

складу са својим теоријским учењима, посебно учењем о синтагми као јединству функције и значења речи. Речничка обрада треба да истакне „синтаксичку” и „семасиолошку” (значајску) страну речи, односно да, на лексичком плану, покаже међузависност између семантике и синтаксе. У ту сврху развијани су метајезик лексикографског описа, као и системи глоса и квалификатора. *Уредници речника* треба да пазе да се речник израђује према Вуковом начелу „опште правилности”, као и да садржи потребне семантичке и синтаксичке информације о свакој речи.

У времену од 1959. године до данас Белићев програм развијају и усавршавају генерације дескриптивних лексикографа формиране на лингвистичким теоријама развијаним после Другог светског рата: И. Грицкат, Н. Цвијетић, М. Стевановић, М. Пешикан, С. Бошков, Е. Фекете, Д. Г. Премк и други. Белићев програм посебно се развија у доменама: семантике (развој метајезика у светлу логичких теорија), граматике (нова сазнања у области синтаксе и творбе речи), дијалектологије, стандардологије и др. Овај рад довео је до стварања Београдске лексикографске школе, познате и цењене у словенском свету.

Тренутно пројекат израде Речника САНУ чини најобимнији пројекат Института за српски језик, са 37 запослених сарадника. Планирана је, а делом и спроведена, модернизација пројекта у виду дигитализације речничке грађе и објављених томова овог речника.

2. *Грађа*. Следствено својој главној намени – да буде потпуни репрезент језичке целине, Речник САНУ у својој теоријској бази развија посебан *модел савременог српског језика*. Прикупљање и обрада лексикографских ресурса (који представљају речнички

черкивањем, што словарный материал происходит из трех типов источников: печатных работ (художественной и специальной литературы), сборников народных слов и периодических изданий. В словарный корпус могут быть включены произведения, авторы которых придерживаются принципов нормы Вука-Даничића, независимо от диалекта, которому они изначально принадлежат. Особое внимание при *организации словаря* следовало уделять сбалансированности корпуса по типам источников. *Проблемы составления словаря* А. Белич определил в соответствии со своими теоретическими учениями, особенно учением о синтагме как единстве функции и значения слова. Словарь должен подчеркнуть «синтаксис» и «семасиологическую» (понятийную) сторону слова, то есть, в лексическом плане демонстрировать взаимозависимость между семантикой и синтаксисом. С этой целью был разработан мета-язык лексикографического описания, а также системы глосс и классификаторов (помет). *Редакторы словаря* должны были убедиться, что словарь разработан в соответствии с принципом «общей правильности» Вука, а также содержит необходимую семантическую и синтаксическую информацию о каждом слове.

В период с 1959 года по сегодняшний день программу Белича развивало и совершенствовало не одно поколение описательных лексикографов, выросших на лингвистических теориях, разработанных после Второй мировой войны: И. Грицкат, Н. Цветич, М. Стеванович, М. Пешикан, С. Бошков, Э. Фекете, Д. Г. Премк и другие. Программа Белича развивается наиболее интенсивно в области семантики (развитие метаязыка в свете логических теорий), грамматики (новые знания в области синтаксиса и словообразования), диалектологии, стандартологии и пр. Эта работа привела к созданию Белградской школы лексикографии, известной и ценимой в мире славянских языков.

микроплан) одвија се у односу према овом макроплану.

Поменута концепција се заснива на увиду да је савремени српски језик ентитет који се састоји од „књижевног” и „народног” („народног говорног”) језика. Ови идиоми су у сталном међусобном прожимању. Тако нпр. речи, значења, идиоми, фигуре, обрти и сл. из народног језика улазе у књижевни, и обратно. Централни делови књижевног и народног језика заснивају се на правилностима свих језичких планова: ортографском, лексичком, граматичком и др., што представља језички стандард. Са друге стране, њихову периферију чине разни видови нетипичне или нестандартне употребе језика. У средишту језика (како га виде лексикографи) налазе се књижевни и народни израз у свом стандардизованом виду; док се на његовој периферији налазе разни случајеви дијалекатске, застареле, жаргонске и др. употребе језика. За основу језичког стандарда узима се стање српског језика које је установљено свеобухватном језичком реформом (правописном, граматичком, лексичком) од стране Вука Стеф. Караџића у XIX веку.

Грађу за РСАНУ сачињава 3.796 извора. Изворе „књижевног језика” (око 3600 јединица) чине књиге и часописи штампани на штокавском говорном подручју од краја XVIII / почетка XIX па до краја XX / почетка XXI века, односно од 1782. до 2013. год. Њихов централни део чине дела која датирају од 1850. до 1960. год., што је период који обухвата већину лексичких и стилских иновација у развоју савременог српског језика. У формирању речничког корпуса нарочита пажња је поклоњена *жанровској орјанизацији* штампаних извора. Током прве половине XX века А. Белић је, делом и под утицајем Новаковићевих студија библиогра-

В настоящее время работа над словарем САНИ является наиболее обширным проектом Института сербского языка, в котором заняты 37 сотрудников. Планируется и частично уже осуществлена модернизация проекта в виде оцифровки словарного материала и опубликованных томов этого словаря.

2. *Материал.* В соответствии со своей основной целью – исчерпывающим представлением языкового целого, Словарь САНИ разрабатывает в своей теоретической базе *особую модель современного сербского языка*. Сбор и обработка лексикографического материала (что представляет собой словарный микроплан) осуществляется с учетом этого макроплана.

Вышеупомянутая концепция основана на понимании того, что современный сербский язык является целым, которое состоит из «литературного» и «народного» («разговорного») языков. Эти пласты находятся в постоянном взаимопроникновении. Так, например, слова, значения, идиомы, фигуры речи, обороты и т. д. из народного языка переходят в литературный язык, и наоборот. Центральная часть литературного и народного языка основана на правильности всех языковых планов: орфографического, лексического, грамматического и т. д., что называется языковым стандартом. С другой стороны, на их периферии находятся различные виды нетипичного или нестандартного употребления языка. В центре языка (с точки зрения лексикографов) находятся литературные и народные выражения в их стандартизированной форме, в то время как на его периферии существуют различные примеры диалектизм, архаизмов, жаргона и т. д. В основе языковой нормы находится сербский язык в том его состоянии, которое было установлено всеобъемлющей языковой реформой (орфографической, грамматической, лексической) Вука Стефановича Караджича в XIX веке.

фије, развио јединствен систем анотације, према коме је свако штампано дело обележено одређеном жанровском ознаком, као нпр.: „беседништво”, „поезија”, „биографија”, „педагогија”, „религијско дело” и сл. Овај систем је омогућио лексикографима да регулишу равнотежу извора у речничкој грађи. Захваљујући томе, књижевни извори у грађи за Речник САНУ имају балансиран опсег језичких типова, као нпр.: књижевна, драмска, биографска грађа: 30%; уџбеничка и стручна грађа (астрономија, биологија, ботаника, физика...): 16%; периодика: 8%; права, закони: 9%; историјска, социолошка, етнографска грађа: 10%; Свето писмо и теолошка грађа: 1%; војне науке: 0,5%, и сл.

Са друге стране, појам „народног језика” у Речнику САНУ обухвата лексик из различитих области народног живота. Ова лексика организује се према тематским групама (нпр. називи за годишња доба, биљке, народне лекове, домаће и дивље животиње, воће, пољопривредне алатке, црквене ствари...). Изворе „народног језика” чине збирке речи, које се од половине XIX до краја XX века прикупљају по разним дијалекатским ареалима целокупног штокавског подручја. Збирке речи у речничкој грађи (око 300) представљају примарни извор за лексикографско описивање говорних и уопште културно-језичких специфичности различитих крајева у којима се говори српски језик.

3. *Речнички чланак – дефиниција.* Речнички чланак чини скуп свих информација које се у речнику дају о некој речи. Поменуте информације обухватају различите нивое језичког описа, од акценатског и морфолошког, преко семантичког, до синтаксичког и прагматичког. Опис речи у РСАНУ представља комбинацију тих информација на два плана анализе: синтагматском (анализа примера

Материал для словаря САНИ взят из 3 796 источников. Источники «литературного языка» (около 3 600 единиц) представлены книгами и периодическими изданиями, напечатанными на территории распространения штокавского диалекта с конца XVIII / начала XIX по конец XX / начало XXI века, то есть с 1782 по 2013 год. Основная часть их состоит из работ, которые датируются 1850–1960 годами – периодом, который включает в себя большинство лексических и стилистических нововведений в развитии современного сербского языка. При формировании словарного корпуса особое внимание уделялось жанровой организации печатных источников. В первой половине XX века А. Белич, частично под влиянием библиографических исследований Новаковича, разработал уникальную систему помет, согласно которой каждая печатная работа отмечена определенной жанровой маркировкой, как например: «ораторское искусство», «поэзия», «биография», «педагогика», «религиозный труд» и т. п. Эта система позволила лексикографам регулировать баланс источников в словаре. Благодаря этому литературные источники в материале для словаря САНИ представляют собой сбалансированный набор языковых типов, таких как, литературные, драматические, биографические материалы 30% учебники и научные материалы (астрономия, биология, ботаника, физика и т.д.) – 16%; периодика – 8%; правовые документы, законы – 9%; исторический, социологический, этнографический материал – 10%; Библия и богословский материал – 1%; военная наука – 0,5% и пр.

С другой стороны, понятие «народного языка» в словаре САНИ охватывает лексику из разных областей народной жизни. Этот языковой материал организован в соответствии с тематическими группами (например, наименования времен года, растений, народных лекарственных средств, домашних и диких

употребе речи у контексту) и парадигматском (опис лексеме у систему лингвистичких категорија и њено испоређење са категоријално сродним лексичким јединицама).

Речнички чланак – сѝрукѝура. Ради боље прегледности великог броја информација које може садржати, речнички чланак у РСАНУ је формално подељен у два одељка. Први одељак је *заглавље*, део чланка који садржи *одредницу* или *лему*, као и информације о њеним општим карактеристикама. Други одељак је *речнички чланак у ужем смислу*, део чланка који садржи лексикографске дефиниције које идентификују семантички садржај обрађене лексеме, као и примере реализације те лексеме у речничким изворима. У посебном делу чланка наводе се изрази, идиоми, терминолошки спојеви, фразеолошки обрти и друге врсте фразема које везују обрађену лексему у српском језику.

Опште карактеристике речи дају се у првом делу чланка, у заглављу. Одредница у РСАНУ је најчешће једна реч (**око**), али то може бити и више стандардних облика речи (**где** ијек. **гђе**). Одредница је реч у основном одн. лематском облику (нпр. именица у ном. јд.; глагол у инф. и др.), изузев у случајевима када реч подлеже граматичкој лексикализацији (нпр. **лисице** ж **мн.** [...] *мешална најрава* [...] *којом се везују* [...] *обе руке* [...] *ухайшеницима*). Информације које се дају у заглављу речничког чланка организују се у више одељака. У основном, категоријално-граматичком одељку заглавља наводе се граматичке информације: род именица, облик инфинитива глагола, облик сва три рода придева, као и граматички идентификатори непроменљивих речи („прил.“, „узв.“ и др.). У одређеним случајевима у заглављу се наводе и допунске граматичке информације (нпр. **крупан** [...] одр. крупни, -а, -о; комп. крупнији). Речи

животных, фруктов, сельскохозяйственного инвентаря, церковных принадлежностей и т.д.). Источниками «народного языка» являются словники, которые собирались с середины XIX до конца XX века в различных диалектных ареалах всей территории распространения штокавского диалекта. В словарном материале словники (около 300) представляют собой основной источник для лексикографического описания разговорной и в целом культурно-языковой специфики различных областей, где говорят на сербском языке.

3. *Словарная статья – определение.* Словарная статья представляет собой всю информацию о слове, которая содержится в словаре. Такая информация включает в себя различные уровни лингвистического описания – от ударения и морфологии до семантики, синтаксического и словоупотребительного планов. Описание слова в словаре САНИ является сочетанием этой информации в двух планах анализа: синтагматическом (анализ словоупотребления в контексте) и парадигматическом (описание лексемы в системе лингвистических категорий и ее соотношение с категориально близкими лексическими единицами).

Словарная статья – структура. В целях более ясной организации большого объема информации, которую она может содержать, статья в словаре САНИ формально делится на две зоны. Первая – это заголовочная единица, часть статьи, содержащая заглавное слово или лемму, а также информацию о ее общих характеристиках. Вторая зона представляет собой словарную статью в узком смысле, то есть часть статьи, которая содержит лексикографические определения, которые идентифицируют семантическое содержание лексемы, а также примеры употребления этой лексемы в словарных источниках. В отдельной части статьи приводятся выражения, идиомы, терминологические

страног порекла (туђице и позајмљенице) идентификују се у делу заглавља посвећеном етимологији, где се упућују на лексичке изворнике из страних језика (нпр. **мундир** [...] према. тал. *montura*; рус. *мундир*). Заглавље може садржавати и информације о акценатско-морфолошким променама или варијантама речи (нпр. **надрети** [...] (аор. *надре ијек. надрије*)), затим о припадности речи специјалним лексичким фондовима (квалификатори „архит.“(ектура), „бот.“(аника) и др.), затим информације о типичном синтаксичком контексту употребе речи (нпр. **натужити** [...] (често безл.)), и др.

Иза заглавља, у главном делу речничког чланка у РСАНУ дају се информације о значењу речи заједно са примерима њене употребе у текстовима и говору. У овом делу чланка идентификује се семантички садржај лексеме путем лексикографског описа. Лексикографским описом утврђује се значење појма на који се односи лексема која се обрађује. Значење лексема се излаже у хијерархијском поретку који укључује одређење *архисеме* (основног значења, појмовне вредности лексеме, нпр. **око** [...] 1. *оріан чула вида у човека и животиње*) и *семе* *нижеја раніа* (диференцијалних и контекстуално условљених значења исте лексеме, нпр. **око** [...] 3. *покр. а. извор изнад којеја се вода скупила и сивара језерце*). Архисема и семе нижег ранга лексеме, изложени у хијерархијском поретку (од општег према посебном и од конкретног према апстрактном), називају се њеном *полисемантичком сџруктуром*.

На плану речничког чланка, семантички садржај лексеме се формулише *лексикографским мейјајезиком* и *јорейком* значења. *Лексикографски мейјајезик* представља инвентар јединица речничког описа, све оно што лексикографу стоји на располагању да би пра-

соединения, фразеологические обороты и другие типы словосочетаний, связанных в сербском языке с этой лексемой.

Общая характеристика слова приводится в первой части статьи, в заголовке. Леммой в словаре САНИ обычно является одно слово (**око**), хотя она также может быть представлена несколькими стандартными формами слов (**где** иекав. **гдје**; **велик** и **велик**). Заглавное слово находится в начальной, т.е. исходной форме (например, существительное – в именительном падеже единственного числа, глагол – в инфинитиве и т.д.), кроме случаев, когда необходима лексикализация грамматической формы (например, **лисице** ‘наручки’ ж.р., мн.ч.,...*металлическая конструкция... которую надевают...на обе руки...арестованным*). Информация, указанная в заголовке статьи, распределена по нескольким разделам. В основном, категориально-грамматическом разделе заголовка приводится грамматическая информация: род существительных, форма инфинитива глагола, форма всех трех родов прилагательных, а также грамматические идентификаторы неизменяемых слов («нар.», «межд.» и др.). В определенных случаях в заголовке содержится и дополнительная грамматическая информация (например, **крупан** ‘крупный’ ... одр.(‘опр.’) *крупни*, -а, -о; комп. (‘ср.’) *крупнији*). На иностранное происхождение слов (иностранные слова и заимствования) указывается в разделе заголовка, посвященном этимологии, где приводится языковой источник из иностранного языка (например, **мундир** ... итал. *montura*; рус. *мундир*). Заголовок также может содержать информацию об акцентологических или морфологических изменениях или вариантах слова (например, **надрети** ‘навалиться’... (аор. *надре иек. надрије* ...)), о принадлежности слова к специальной сфере употребления (пометы «архит.»(ектура), «бот.»(аника) и др.), об особенностях синтаксических связей

вилно описивао значења речи. У јединице метајезика убрајају се метајезичке константе и глосе (типски елементи речничког описа на различитим нивоима анализе и описа), квалификатори (маркери нормативног, стилског, дијалекатског... статуса значења речи) и др. елементи семантичке класификације и категоризације. Полисемантичка структура у РСАНУ даје се у нумеричком поретку: реализовани значењски комплекси обележавају се римским бројевима, реализована значења арапским бројевима, а подзначења унутар значења малим словима азбуке.

У посебном делу речничког чланка наводе се терминолошко-синтагматски спојеви, фразеолошки обрти, фраземи, идиоми и друге врсте фразема које везују поједине лексеме у српском језику. Набројани спојеви називају се у РСАНУ заједничким именом *изрази*. Под овим појмом у РСАНУ најчешће се подразумевају устаљени спојеви речи који се у говору репродукују и у којима долази до семантичке промене лексичких компонената (нпр. **сипати уље на (у) ватру** [...] *погоршавајући већ ионако лошу ситуацију*). Блиске изразима су *исловице*, краће идиоматске форме којима се исказује нека (скривена, инкапсулирана) порука. Пословице се у РСАНУ такође тумаче лексикографском дефиницијом (нпр. **споља гладан а изнутра жадац, сприједа гладан, а острага жадац** *оно што се види што је лепо и добро, а што се не види што је врло лоше*).

4. *Закључне напомене. Речник српскохрватској књижевной и народной језика САНУ* представља лингвистичко дело у коме се, у складу са основном концепцијом, системски описују и повезују лексичке јединице српског језика. Узимајући у обзир традицију његове израде, као и значај идеје са којом је започета његова израда, Речник САНУ се може сматрати најзначајнијим делом српске лексико-

слова (на пример, **натужити** ... (часто безл.)) и др.

За заголовком у основној части словарној статьи словаря САНИ следует информация о значении этого слова вместе с примерами его употребления в текстах и речи. В этой части статьи семантическое содержание лексемы идентифицируется с помощью лексикографического описания. Путем лексикографического описания определяется значение понятия, к которому относится описываемая лексема. Значение лексемы описывается в иерархическом порядке, который подразумевает определение *архисемы* (основного значения, понятийной ценности лексемы, например, *око 'глаз' ... 1. орган зрения у человека и животных*) и *сем нижнего порядка* (дифференциальные и контекстуально обусловленные значения одной и той же лексемы, например, **око**... 3. *рег., источник, над которым накапливается вода и образует озеро*). Архисема и дифференциальные семы, выстроенные в иерархическом порядке (от общего к специальному и от конкретного к абстрактному), называются *многозначной структурой лексемы*.

В словарной статье семантическое содержание лексемы формулируется с помощью лексикографического метаязыка и порядка значений. Лексикографический метаязык – это единицы словарного описания, то есть все, чем лексикограф располагает, чтобы правильно описать значение слова. Составляющими метаязыка являются метаязыковые константы и глоссы (типовые элементы словарного описания, используемые на различных уровнях анализа и описания), квалификаторы (пометы о нормативном, стилистическом, диалектном и др. статусе значения слова) и остальные элементы семантической классификации и категоризации. Многозначная структура слова в словаре САНИ организована с помощью цифр: реализованные смысловые комплексы обозначены римскими цифрами, реализован-

графије и најважнијим резултатом Београдске лексикографске школе.

ЛИТЕРАТУРА:

Александар Белић: „Увод”, *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, књ. I, 1959, VII–XXVI. Даринка Гортан Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Београд, 1997. Даринка Гортан Премк: „Дефинисање у српској лексикографији”, *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси (колективна монографија)*, Београд, 2014, 131–139. Ирена Грицкат: „Академијски речници и њихови задаци – поводом прве књиге Речника Српске академије наука”, *Наш језик*, књ. X, св. 3–6 и 7–10, 1960, 88–100; 212–227. Ирена Грицкат Радуловић: „Речник Српске академије наука и уметности – почеци, лик перспективе”, *Глас САНУ*, CCCLII (књ. 13 Одељења језика и књижевности), 1988, 25–40. Рајна Драгићевић (ур.), *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси, колективна монографија*, Београд, 2014. Ненад Ивановић: „Историјат рада на Речнику САНУ (1853–1953): један век развоја савремене српске лексикографије”, *Славјанска лексикографија, међународна колективна монографија*, отв. ред. М. И. Чернышева, Москва, 2013, 166–198. Стојан Новаковић: „Српска краљевска академија и неговање језика српског”, *Глас Српске краљевске академије*, књ. 10, 1888, 5–87. Стана Ристић и Ненад Ивановић (прир.): „О лексикографији Александра Белића – из необјављених рукописа”, *Александар Белић, српски лингвиста века*, књ. 2, Београд, 2017, 195–260. *Ујутјивља за обраду речничке грађе*, лексикографски интерни спис (више ревизија, последња позната ревизија 1997. године, још у изради), Београд, 1959–1997. Егон Фекете: „О Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ”, *Сто година лексикографског рада у САНУ*, Београд, 1993, 21–49.

ные значения – арабскими цифрами, а подзначения – буквами нижнего регистра.

В отдельной части статьи приводятся терминологическо-синтагматические сочетания, фразеологические обороты, идиомы и другие типы словосочетаний, связанных в сербском языке с этой лексемой. Вышеупомянутые сочетания именуются в словаре САНИ общим названием «выражения». Под этим понятием в словаре САНИ чаще всего подразумеваются устоявшиеся словосочетания, воспроизводимые в речи, в которых произошло семантическое изменение лексических компонентов (например, **сипати уље на (у) ватру** ‘подливать масла в огонь’ ... *ухудишати и без тога плоху ситуацију*). Близки выражениям и поговорки, краткие идиоматические формы, содержащие скрытый заключенный в них смысл. Толкование поговоркам в словаре САНИ также дается с помощью лексикографического описания (например, **споља гладак а изнутра јадак, сприједа гладак, а острага јадак** ‘снаружи гладко, а внутри – кость’ *то, што ми видимо, – хорошо и красиво, а то, што скривено од очу – очень плохо*).

4. *Заключительные замечания.* *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* («Словарь сербохорватского литературного и народного языка САНИ») – это лингвистический труд, в котором в соответствии с основным замыслом систематически описываются и связываются между собой лексические единицы сербского языка. Принимая во внимание традицию его создания, а также значение замысла, с которого началась работа над ним, словарь САНИ можно считать самым важным трудом в области сербской лексикографии и самым значительным результатом работы Белградской лексикографической школы.

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

РЕЧНИК

СРПСКОХРВАТСКОГ КЊИЖЕВНОГ
И
НАРОДНОГ ЈЕЗИКА

КЊИГА I

А—Бојољуб

БЕОГРАД 1959

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

јумрук³ и вост. в. *ђумрук* (16). — Дотко к суду ... бинбаша ... и претриво Ђућу [гр. Ђућу] Романовића за дуга 79 гроша и 20 пара, што с осто дуванџ одџ коврџа (ПШМ, 170).

јуна и (лат. *junius*) *месец месец у години, либане*.

јуна и вост. вост. в. *ђуна* Buteo buteo (Хирц 3). Нпр. *бела ~ в. прелетасића јуна* Milvus (regalis) milvus (Г:ХНД 1888, 120).

јунајд и вост. вост. в. *ђунајд*.

јунајдија и вост. вост. в. *ђунајдија*, *млада говеда; ајџ*. од *јунајд*. — Мој Шарона ... рогом замачи лиснату грану, повила је и сипезала толико да је краве и јунајдија могу једном дотичати (Жу), СКГЛ 26, 780). (Дубина, Хрић, Драгачево, Ков. Р.; Мали Покаренац, Ост. Д.). Ма да равнима нашо право благо, не би ни жално, него некако јунајдију, која не паљају оног што поју (РАД).

јунак, -аца и (вост. вост. в. *ђунак*) 1. *сво, храбар, одважан, неустрашив човек, онај који се испитне смелости, храбрости, неустрашимости (обично у рату, борби)*. — Помислише на старе јунаке, [Како паља кријег] на мејдану, [Них тројица пред двадесет хиљада! (НП Вук 4, 231)]. Био је то ... јунак казаског ретко мајка раба (Весел. 7, 135). Онда јунак са титине златне [Општру стр] једу гроном пусти (Кравч. С. 1, 19). Обукао [је] селачко одело и као студент носно ознака све до првог рата у коме је био јунак над јунацима (Вас. Д. 3, 23). Оних [је] дана проговорило у нама стотине поколења, од Косова до ... последњих јаворских јунака из 1878. год. (Лаз. М. 1, 13). нр. Тако се то обично догађа над је нешто толико јунак да се усуди поновити о Назору оно што се фразира о њему већ толико година (Шанић А. 2, 388).

2. *а. онај који се својим изузетним особинама и делатношћу издваја у одређеној средини, средини или ситуацији, онај који је заслужан за остваривање каквог великог подухвата, личности која учини какви подвиги, централна личност*. — Остаде Петар прено целе зиме јунак синју друштва (Диница 1863, 347). Он је, једино својим умом и енергијом, постао јунак нашег народа овде у Угарској (Мил. М. Ђ. 21, 59). Када Зинко "рушним с висине", рушним и неприједности ... Зинко је јунак нашег доба (Михал. С. 1, 21). Јунаци данашњег тивичења били су Лоргер ... и Фрања Миловић (Пол. 1958, 16280/22). нр. После неколико дана шетао је онај са два жига на челу ... и кулгод прође све се жонно илјага и своја капе пред јунаком својих дана (Домац. 5, 365). б. (обично с допуном у лок. с предлогом на) *онај који се одликује изузетним способностима, вредностима, одлучношћу у неким подвизима, делатношћу*. — Вали ли се чудити, што такови на перу јунацима нису у почетку (Зуб. 5, 98). Српском и хрватском народу диктас осим јунака на мачу треба и јунака на речи, треба јунака, што их неће никада негодна моћи поколебати у уверењу њиховом (Матива 1867, 550). Јунаци на јавној скупштини су још више људи, а еромени радник он је да то да ради (Јар. 2, 241).

3. *личност (обично главна) у уметничком делу (роману, вријетови, драми, филму и сл.)*. — Уважките главе, шетао [је] ... морском херо-

ичном, патетичном, као јунак јунак Шилерове драме (Шен. А. 8, 23). Те се године јунак наш при пут у јавном асту помиње (Рун. И. 2, 32). Један пак гост ове бале јунак је оне прилике (Лаз. Л. 2, 4). Јунаци Вергилијевих најбољих дела жонне као нестугливи делови природе (Франгетт Н. 1, 111). Проналазећи такве јунаке за своје филмове ... он је успео да створи типове (Добрићкић В., Реп. 1957, 8/16). фот. Та "на Дрини Ђуприја" [је] симболични јунак овог повештавања некако у садржају једног романа (Богд. М. 4, 76).

4. *вост. и вост. в. млад човек, младик, момак; човек уобичајно, јунакарац*. — Ја ку поћи за мог ме ти дадеши; [Ја б' вољела за младе јунака, [Макар није ништа ни имао, [Нег' за стара, макар богатога (НП Вук 3, 545). Бор убио снаку другу моју, [Која дрога виру у јунака (НП Андрић Н. 2, 318). Млада погледа младог јунака некако у чуду (Шен. А. 20, 339). Био вам је то човек прикладан ... Многај је девојци запело ово за њим и многа је помислила: да чудна јунака! (Делић М., БВ 1888, 246). Жене кажу ге [где] су јунаци (мисле на одрасле мушк) (Мрковић, Трој. 6, 282). Броне, Ане, метни софру ево греду јунаци из пола (Ш. Јововић 1). б. *слуга, момак, најамник*. — На ... Корчули слуга се зове јунак (Богши. 1, 45). Поступајући се зову најамници, слуге, момци, момци и јунаци (Петиче, И. 3, 145). в. *вост. силаци или борбени припадник оружаних снага у Дубровачкој Републици намењених одувању јавног јорника и безбедности*. — Оружане људе, који су припадници странарску службу ... као и све наоружане људе који су с њима четовали називају Дубровчани редовно јунацима (Грујић М., Сп. СКА LXVI, 14). Та оружана пратња наравна аналн су се "јунаци", којим су именом Дубровчани звали и своје плаћене војнике и палестинске оружане момке (Кост. К. 2, 196).

8. *вост. муж, сурџ* (Стари Влак, Вук, Рј.).

6. (у атрибутој служби, у полупоменицима) *јуначак, сво, храбар, одважан*. — Јер он већ слуги [Да само јунак-дух не та спасити (Прер. П. 2, 187). Страншаник мисли до јунака-деча [У сина мигрира нечност унога (Шапч. 5, 65). Та ово је нека јунак-девојка (Лаз. Л. 2, 258). Као јунак човек, он је био жуђаја боја и међина (Тол. П. 1, 227). И јунак-лопац узе невог дјечага (Назор, СКГЛ НС 16, 324).

Нпр. *гроб некаког јунака симболичан гроб у селени онима који су дошле борди се у рату за своју земљу. ~ јуна онај који се испитне, прослављен у чеку, који неким подвизима, успехом и сл. скрене на себе обшћу пажњу*. — Вана је мељела, да у својој кући ниде све јунаке дана (Вал. 1, 17). Сина се први залети и бућ у поду — да спасава ... Да постане јунак дана (Драгов. П. 1, 174). Било је бутлерега из мање утицајних конзерва која су Допадали злтвора, али је по који од њих постајао и знаменит "јунак деча". Оно његовог имена испредава се испричања дама (Гинг., КН 1948, 1/3). ~ *социјалистичког рада бичасим налик нешто високог одликована за боржљивом рад и изузетно значајна радна остварења*. — Орден јунака социјалистичког рада (Енш. Југ. 6, под одликовања, 370).

Јунацима и јунацима *јунак* (16-17). Не мисли тако просто о јени ... која често